

СУМ – Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

Укр. козацтво – Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К.: Генеза, 2002.

#### **Анотація**

Стаття продовжує цикл публікацій автора з питань української псевдонімії ХХ століття. У ній розглядаються псевдоніми членів ОУН та учасників УПА, які у своїй більшості відбивають історичне минуле українського народу.

**Ключові слова:** *онім, антропонім, псевдонім, апеллятив-історизм.*

#### **Аннотация**

Статья продолжает цикл публикаций автора по вопросам украинской псевдонимии XX века. В ней рассматриваются псевдонимы членов ОУН и УПА, которые в большинстве отображают историческое прошлое украинского народа.

**Ключевые слова:** *оним, антропоним, псевдоним, апеллятив-историзм.*

#### **Summary**

The article continues a cycle of the author publications concerning Ukrainian pseudonymy of the XX century. It deals with the pseudonyms of the members of OUN and UPA. Most of these names reflect the historical past of the Ukrainian nation.

**Key words:** *onym, anthroponomy, pseudonym, appellative-historicism.*

УДК 811.161.2'342.3

Подлевська Н. В.

### **ФОНЕТИЧНІ ЗАСОБИ У РОЗВИТКУ МОВНОКОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ СТУДЕНТІВ**

Мовна освіта в Україні передбачає удосконалення технології навчального процесу, наближення його до вимог сучасного суспільства, що потребує високоосвічених, інтелектуально розвинених громадян, які легко і вільно можуть спілкуватися між собою, утверджуючи статус української мови як рідної і державної. Досягти цього в сучасній освіті можна за умов підвищення рівня навчання мови, вирішення багатьох лінгводидактичних проблем, пошуків нових підходів до навчання мови. Це чітко відзначено в Законі про освіту в Україні, концепціях мовної освіти і Державному стандарті освіти.

Мета статті – розглянути роль фонетичних засобів у розвитку мовнокомунікативних здібностей студентів; звернути увагу на значення фонетики як наукової бази для закладення основ правильного письма і

свідомого засвоєння орфоепічних норм; запропонувати шляхи удосконалення мовнокомунікативної грамотності студентів.

Сьогодні однією з основних проблем навчання мови є співвідношення теорії і практики – проблема, що давно хвилює як учених-методистів, так і вчителів, проблема, що потребує переосмислення і сучасного вирішення. Більшість учителів розглядають цю проблему як співвідношення теоретичного матеріалу і практичної діяльності учнів на уроці. І тут не можна заперечувати, що перевагу слід надавати практичній роботі, бо саме вона впливає на формування мовленнєвих умінь і навичок. Ці ідеї закладені у концепціях мовної освіти в Україні, відбиті і в чинних програмах і підручниках.

Однак виникає питання: як здійснювати навчання рідної мови, щоб, спираючись на лінгвістичні знання, студенти розвивали свої мовленнєві вміння і навички?

Навчаючи студентів сучасної української літературної мови, зокрема фонетики, необхідно враховувати, що готуємо спеціалістів-учителів української мови. Отже, потрібно забезпечувати не лише науковість викладання, а й практичність застосування отриманих знань, набутих умінь і навичок у майбутній професійній діяльності, тобто повинен бути нерозривний зв'язок між вузівською програмою викладання та шкільною програмою навчання української мови.

Для сучасного вчителя необхідним стає осмислення таких понять, як мовна і мовленнєва компетентність учнів, комунікативна основа навчання мови, тобто тих, які значною мірою визначають концептуальні засади навчання рідної мови.

Вивчення мови – це засвоєння основ лінгвістики, які забезпечують формування мовленнєвих умінь і навичок, необхідних кожній людині упродовж усього життя. У процесі вивчення мови студенти набувають знань про саму мову, її граматичну структуру і словниковий склад, історію та закони її розвитку; одержують уявлення про роль мови в ментальності українського народу, в його суспільному житті, розвитку інтелекту людини тощо. Це і становить їхню мовну компетентність.

Мовленнєва компетентність кожної особистості виявляється у виробленні умінь користуватися усною і писемною літературною мовою, багатством її виражальних засобів залежно від мети висловлювань і сфери суспільного життя.

Формування комунікативної компетенції вимагає комунікативного підходу до навчання мови.

Однак більшість учителів і досі орієнтуються на засвоєння мовної системи, яка об'єднує різні рівні й одиниці мови, вважаючи, що знання словникового складу, фонетичної і граматичної систем забезпечать належний рівень мовленнєвих умінь і навичок. Як наслідок, більшість

випускників загальноосвітніх навчальних закладів виявляють низький рівень мовленнєвої культури і невміння спілкуватися в різних життєвих обставинах. Необхідне комунікативне спрямування навчального процесу, тобто така організація навчання мови, яка б забезпечила активну мовленнєву діяльність як учнів, так і студентів, викликала у них бажання висловлюватися, взаємодіяти зі співрозмовником, а найголовніше, сприяла усвідомленню, що мова – засіб спілкування, який супроводжує людину протягом усього життя. Ураховуючи, що рівень комунікативних умінь у більшості громадян нашої держави досить низький, учитель повинен в основу навчання мови покласти навчання діяльності спілкування. Засвоєння рідної мови – процес безперервний, що починається з перших років і триває упродовж усього життя людини. Інтенсивне засвоєння мови відбувається під час спілкування, коли активно формуються комунікативні уміння і навички.

Систематичний курс сучасної української літературної мови розпочинається вивченням розділу „Фонетика”, що є основою для подальшого вивчення лексики, словотвору і граматики. Без знання фонетики неможливе оволодіння нормами вимови і правопису.

Навчальна дисципліна „Фонетика” є важливим складником підготовки фахівців із прикладної лінгвістики – розділу мовознавства, що вивчає звукову систему мови у зв’язку з її смисловою роллю та різноманітні звукові зміни, що виступають у мовленні при сполученні звукових елементів між собою. Основне завдання цього курсу – це підготовка студентів до сприйняття і вивчення інших дисциплін, що складають загальний курс сучасної української мови, оскільки фонетика тісно пов’язана з іншими мовознавчими дисциплінами, зокрема, з орфоєпією, графікою, орфографією, а також лексикою, граматиною, стилістикою.

Дослідженням фонетичних явищ, питаннями навчання фонетики займалися видатні учені-філологи і методисти О. М. Біляєв, М. С. Вашуленко, С. О. Караман, В. Я. Мельничайко, Н. П. Миронюк, І. С. Олійник, М. І. Пентилюк, Л. М. Симоненкова, Н. І. Тоцька, І. П. Юшук та ін.

Під час вивчення фонетики студенти оперують одиницями трьох систем: фонетичною, фонологічною і графічною. Звукова будова як внутрішня система української мови складається із трьох тісно пов’язаних і взаємодіючих між собою частин: з фонематичної, просодичної і силабічної підсистем. Тому об’єктом вивчення фонетики є не тільки окремо взяті звуки, а й закономірності їх поєднання, фонетичні процеси, сутність і структура складу, наголос й інтонація.

Звуки мови одночасно вивчаються у трьох аспектах: фізичному, фізіологічному, лінгвістичному. Фізичний аспект звука – це його

звучання, акустика; фізіологічний – творення звука мовленнєвим апаратом; лінгвістичний – функція звука в мові. Усі три аспекти вивчаються в єдності, що забезпечує засвоєння студентами фізіолого-акустичних і функціональних ознак звуків як цілісного явища.

Студенти повинні усвідомити, „що фонетика – не хаотичне нагромадження випадкових звуків. Вона становить цільну й доцільну, чітко зорганізовану систему засобів мовлення, функціонування яких підпорядковане певним фізіологічно зумовленим фонетичним законам” [8, с. 12]. Нерозуміння цього не сприятиме вдосконаленню мовної грамотності.

З урахуванням того, що знання з фонетики необхідні для удосконалення знань із графіки й орфографії, для навчання орфоєпії рідної та іноземної мови, для виправлення вад мовлення, фонетика повинна стати науковою базою для закладання основ правильного письма і свідомого засвоєння найважливіших орфоєпічних норм.

Розумінню фонетичних і правописних явищ нашої мови має сприяти логічно спланована послідовність у вивченні їх [8, с. 13].

„Як орфоєпічні норми, так і орфографічні виконують функцію мовлення у двох її формах – усній та писемній” [7, с. 38].

І. О. Синиця зазначає, що „неправильно сказане слово повинно викликати таку ж реакцію, як і неправильно написане” [4, с. 202].

Засвоєння фонетики української мови полягає у поетапному формуванні орфоєпічних та орфографічних умінь і навичок у взаємозв'язку з вивченням фонетики, морфеміки, словотвору і морфології. Свідоме оволодіння орфографією неможливе без належних фонетичних чи граматичних знань, тому й у підручниках прийнято відповідний порядок подання орфографічних правил: спочатку теоретичний матеріал з фонетики чи граматики, а потім – відповідне правило правопису.

У дидактиці однією з основних умов успішного засвоєння наукової інформації є принцип послідовності і поступового ускладнення подання матеріалу. Отже, доцільно роботу з фонетичної орфографії проводити так, щоб теоретичні знання стали основою для розуміння суті правила. Тому й для навчання фонетики студентів програмою ВНЗ відводиться 144 год. (4 європейські кредити): 2 год./тиждень для засвоєння теоретичних знань та 2 год./тиждень для набуття практичних навичок, 72 год. самостійної роботи.

Опрацьовуючи звукову і графічну системи української мови, засвоюючи орфографічні норми на етапі систематичного вивчення фонетики, графіки, орфоєпії, а також на етапі розгляду фонетичних явищ при вивченні словотвору і граматики, студенти оволодівають певною сукупністю теоретичних відомостей про:

- артикуляційно-перцептивну та акустичну сутність мовних звуків;
- види звукових змін, що відбуваються у мовленні при сполученні звукових елементів між собою;
- фонематичні засоби передачі думки в українській літературній мові;
- систему основних значущих одиниць – фонем;
- варіанти фонем у різних фонетичних умовах;
- смислову функцію інших одиниць – наголосу й інтонації.

У процесі вивчення теоретичного матеріалу та на практичних заняттях у студентів виробляються вміння і навички:

- давати характеристику артикуляційно-перцептивної та акустичної сутності мовних звуків, уміти їх класифікувати;
- встановлювати, в якому оточенні можуть виступати звуки мови;
- розрізняти фонему і її варіанти або алофони;
- відтворювати звуки мови у письмовій формі;
- пояснювати зміни звуків у мовному потоці;
- встановлювати сутність таких елементів звукової системи: складу, наголосу, інтонації.

Для досягнення досконалості у фонетичних знаннях та вміннях і студентам у ВНЗ, і учням у школі насамперед необхідно:

- 1) формувати орфоепічні навички;
- 2) удосконалювати дикцію;
- 3) поєднувати імітативний шлях засвоєння орфоепічних навичок із свідомим засвоєнням норм літературного мовлення;
- 4) виробляти орфоепічну „пильність”;
- 5) формувати вміння володіти своїм голосом й відтворювати інтонацію різноманітних синтаксичних конструкцій;
- 6) відрізняти орфографічну правильність від орфоепічної, тобто писемну форму мови від усної.

Хоч фонетика і не є складовою частиною граматики, але її вона безпосередньо стосується, як і української орфографії, що ґрунтується насамперед на фонематичному принципі. Без ґрунтового засвоєння основних відомостей з фонетики не можна успішно вивчати морфологію.

Відомості з фонетики потрібні і для засвоєння орфоепії, зокрема правильної вимови звуків у головному вияві, у сполучуваності їх у мовному потоці, для засвоєння випадків варіантного оформлення слів і граматичних форм відповідно до закономірностей організації фонетичної системи [2, с. 164]. Відхилення від орфоепічних норм науковці пояснюють діалектним оточенням і впливом споріднених мов. Особливі ознаки територіальних діалектів спостерігаються у північних і південно-західних говорах. Л. І. Прокопова, Н. І. Тоцька виділяють два основні типи діалектних відхилень:

- певна фонема літературної мови в говорі залишається, однак має деякі відмінності в артикуляції як основного вияву, так і комбінаторно-позиційних її варіантів, т. зв. фонетичні помилки;

- певна фонема замінюється в говорі абсолютно іншою фонемою, т. зв. фонологічні помилки [3, с. 56].

Форми і методи роботи над засвоєнням фонетики й орфоєпії залежать від специфічно-територіальних умов, в яких працює учитель. Студенти ж повинні прагнути позбутися у своєму мовленні надмірних говіркових рис. У першу чергу, це самоконтроль, а також різноманітні види артикуляційних вправ на кожному занятті з фонетики.

Отже, майбутній учитель повинен знати особливості місцевого діалекту, щоб шляхом різноманітних вправ виробляти в учнів навички правильної вимови звуків і звукосполучень.

Чинними програмами передбачено, крім систематичного етапу вивчення фонетики, графіки, орфоєпії, на якому студенти вивчають артикуляційні й акустичні особливості звуків мови, закономірності їх сполучуваності у мовному потоці, пов'язані з ними позиційні зміни, наголос, членування мовленнєвого потоку на склади, також етап розгляду фонетичних явищ у вивченні словотвору і граматики, що полягає у з'ясуванні тієї ролі, яку звуки виконують у формуванні, розпізнаванні і розрізнюванні значущих мовних одиниць – морфем, слів та їх форм [2, с. 168].

Практична робота студентів мусить бути забезпечена добре продуманою схемою тренувальних завдань.

Зокрема, І. П. Ющук пропонує вивчення звукового складу мови починати з розгляду приголосних звуків, „оскільки саме серед них найбільш виразно діють фонетичні закони, саме з ними пов'язано найбільше фонетичних явищ, саме вони зумовлюють деякі особливості у вживанні голосних. Слова ми розрізняємо завдяки приголосним звукам, а словорозрізнявальна функція голосних менш вагома” [8, с. 13].

Під час вивчення теми „Голосні звуки” доречно пропонувати вправи на визначення наголосу в словах, правильну літературну вимову з наголошеними і ненаголошеними голосними звуками, списування з фонетичним завданням, виразне читання текстів, з'ясування відношень між написанням і вимовою слів тощо.

Із розрізненням твердих і м'яких приголосних пов'язане засвоєння студентами орфоєпії та правил українського правопису, тому під час виконання тренувальних завдань треба домагатися того, щоб вміли визначати тверді, м'які й напівпом'якшені приголосні, інакше важко уникнути помилок у вимові й на письмі.

В основі українського правопису лежить фонетичний принцип, за яким правильна вимова слів є передумовою грамотної передачі їх на

письмі. „І навіть слова, які пишуться за морфологічним принципом, потребують певних зіставлень з іншими формами, однокореновими словами, добір яких супроводжується активними вимовними діями, що становлять основу формування орфографічних навичок” [7, с. 41].

Належний рівень засвоєння матеріалу з фонетики – це запорука правильного письма. Погоджуємось із твердженням І. М. Хом'яка, що знання з фонетики стимулюють розвиток вимовної і слухової культури, слухової уваги, пам'яті, таким чином, є базою для засвоєння як орфоепічних, так і орфографічних норм. Дуже важливо не лише констатувати саму помилку, якої припустився студент, а й мотивувати причини її виникнення, обов'язково звертати увагу на шляхи усунення такої помилки, таким чином виробляючи навички вправного мовлення. Оскільки ж вимова слів тісно пов'язана з їх письмовим відображенням, то будь-який орфографічний вправі мають передувати вправляння в усному мовленні [7, с. 46].

Спостереження над звуковим аспектом слова є невід'ємною частиною морфемного аналізу: визначення в слові закінчення і кореня завжди спирається на встановлення фонетико-сислової схожості між частинами слів.

Не менш важливими є і фонетичні спостереження під час вивчення морфології: граматична форма слова як єдність граматичного значення та його матеріального вираження вимагає двоаспектного аналізу.

Значну роль у підвищенні рівня орфографічної грамотності має фонетична транскрипція, яка сприяє розвитку орфоепічного слуху, привчає уважніше вслухуватися в мову, усвідомлено порівнювати звучання і написання. Оволодівши прямою фонетичною транскрипцією, студенти вчаться оперувати зворотною транскрипцією. Така робота імітує реальну ситуацію диктанту, дозволяє проконтролювати свої дії, оскільки часу на це відводиться значно більше, ніж під час написання тексту диктанту. У процесі таких управлень відпрацьовується автоматизм дій, виразніше виявляються співвідношення між зоровим і слуховим образами слів.

Таким чином, вивчення фонетики і графіки української мови вимагає наукової характеристики звукової і графічної систем, урахування особливостей їх засвоєння різними віковими групами, застосування нових технологій навчання мови. Однак головним у вивченні цих розділів залишається формування орфоепічних і орфографічних умінь і навичок, що становлять основу мовленнєвої компетенції як випускників середніх шкіл, так і студентів ВНЗ.

Сьогодні удосконалена програма з української мови надає перевагу комунікативно-діяльнісним, особистісним і лінгвістично-культурологічним підходам у процесі вивчення української мови, щоб

повністю забезпечити реальне оволодіння українською мовою. Це має виявитися й в оновленні підходів у навчання фонетики, графіки, орфоєпії, розширенні лінгводидактичного забезпечення з обов'язковим введенням у навчальний процес сучасних інформаційних технологій, таких як комп'ютерна, мультимедійна, аудіовізуальна, телекомунікаційна тощо.

Отже, забезпечення високої результативності роботи під час викладання дисципліни „Фонетика” можливе за таких умов:

1) для студентів – майбутніх учителів:

- готуючись до занять, актуалізувати свої знання про особливості української графіки, зв'язок між фонетикою, графікою, орфоєпією й орфографією сучасної мови, пригадати випадки порушення графічних вимог і причини їх виникнення;

- вважати взаємозв'язок між лінгвістичною теорією і мовленнєвою практикою закономірностями навчання і засвоєння рідної мови;

- вивчаючи тему, звертати увагу на зміст і обсяг теоретичного матеріалу з фонетики в загальноосвітній школі;

- розуміти, що фонетика повинна стати науковою базою для закладання основ правильного письма і свідомого засвоєння найважливіших орфоєпічних норм;

- мати бажання щодо постійного розширення і доповнення теоретичних знань, отриманих на лекції, та удосконалення набутих умінь і навичок, здобутих на практичних заняттях з курсу;

2) для викладача:

- опрацьовуючи науково-філологічні та навчально-методичні джерела, простежувати застосування методів і прийомів навчання фонетики, орфоєпії й графіки, чільне місце серед яких відведено вправам усного характеру;

- постійно переглядати фахову періодичну пресу і літературу з метою володіння інформацією щодо сучасних методів викладання, ознайомлення з кращими традиціями навчання;

- удосконалюючи свої знання з курсу, бути зразком для студентів у формуванні їх світогляду про мовний стиль учителя.

### **Список використаної літератури**

1. Бондар О. І. Сучасна українська мова : Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навчальний посібник / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : ВЦ „Академія”, 2006. – 368 с.

2. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2004. – 400 с.

3. Прокопова Л. І. Виправлення діалектних фонетичних відхилень / Л. І. Прокопова, Н. І. Тоцька // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 8. – С. 55–58.



4. Синиця І. О. Психологія усного мовлення учнів 4–8 класів (монолог) / І. О. Синиця. – К. : Радянська школа, 1974. – 286 с.

5. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник / за ред. С. О. Карамана. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 560 с.

6. Сучасна українська мова : Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка : Практикум : навчальний посібник / за ред. М. М. Фащенко. – К. : ВЦ „Академія”, 2010. – 176 с.

7. Хом'як І. М. Зв'язок у вивченні орфографії зі структурними рівнями української мови: навчально-методичний посібник / І. М. Хом'як. – Острогор: Видавництво Національного університету „Острозька академія”, 2011. – 124 с.

8. Ющук І. П. Розвиток мислення дітей на уроках рідної мови (під час вивчення фонетики, лексики й морфології) / І. П. Ющук // Дивослово. – 2010. – № 9. – С. 12–31.

#### **Анотація**

У статті з'ясовано роль фонетичних засобів у розвитку мовнокомунікативних здібностей студентів-філологів; зосереджено увагу на значенні фонетики як наукової бази для закладення основ правильного письма і свідомого засвоєння орфоепічних норм; запропоновано шляхи удосконалення мовнокомунікативної грамотності студентів.

**Ключові слова:** фонетичні засоби, мовна система, орфографічні й орфоепічні норми, мовнокомунікативна грамотність.

#### **Аннотация**

В статье исследовано роль фонетических средств в развитии коммуникационных способностей студентов-филологов; сосредоточено внимание на значении фонетики как научной базы для создания основ правильного письма и осведомленного усвоения орфоэпических норм; предложено пути усовершенствования коммуникационной грамотности студентов.

**Ключевые слова:** фонетические средства, языковая система, орфографические и орфоэпические нормы, коммуникационная грамотность.

#### **Summary**

The role of phonetic means in the process of language and communicative skills development of philological department students was clarified. The attention was paid to the importance of phonetics as a scientific base for correct writing and conscious assimilation of orthoepic rules. The ways of students' language and communicative competence improvement were offered.

**Key words:** phonetic means, language system, orthographic and orthoepic rules, language and communicative literacy.